

2980-2806

Dorlion Journal

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Vol./Cilt: 3 / Issue/Sayı: 2, December/Aralık 2025, pp./ss. 259-282.

Mesnevî’de Söz ve Sessizlik

Word and Silence in the Maşnavî of Jalâl al-Dîn Rûmî

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Arrival Date
16.10.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date
21.11.2025

Son Revizyon Tarihi / Last Revision Date
22.12.2025

Yayın Tarihi / Publication Date
31.12.2025

Dr. Öğr. Üyesi Seyhan KARDEŞ

Dicle Üniversitesi, Sezai Karakoç Edebiyat
Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı, Diyarbakır,
TÜRKİYE.

Öz

Bu makale, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin *Mesnevî* adlı eserinde ele alınan “söz” ve “sessizlik” kavramlarını incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, Mevlânâ’nın insanın manevî tekâmül sürecinde söz ve sessizlik arasında kurduğu dengeyi ortaya koymaktır. Çalışma, günümüz insanının iletişim fazlalığı içinde kaybolduğu bir çağda, *Mesnevî*’nin sunduğu ölçüleri yeniden düşünmeye yöneltir. Araştırmada nitel, metin merkezli bir yöntem benimsenmiş; *Mesnevî*’nin birincil metni ve Türkçe tercümelemleri üzerinde tematik analiz yapılmıştır. “Sözün ontolojisi”, “sözün kudreti”, “sessizliğin hikmeti” gibi başlıklar altında seçilmiş beyitler derinlemesine yorumlanmış, tasavvufî bağlamda çözümlenmiştir. Araştırmanın ana sorusu, “Mevlânâ’ya göre söz ve sessizlik insanın hakikate ulaşma sürecinde nasıl bir eğitim yolu oluşturur?” biçiminde özetlenebilir. Çalışma, *Mesnevî*’deki örnek beyitlerle sınırlıdır; ancak söz ve sessizliğin Mevlânâ’nın bütün düşünce sistemi içindeki yerini temsil edici bir bütünlükte ele alır. Bu yönüyle araştırma, söz ve sessizliği birbirinin karşıtı değil, ardışık iki terbiye basamağı olarak yorumlamasıyla özgün bir değer taşır. Elde edilen bulgular, sözün ilahî bir nefes ve toplumsal inşa gücü, sessizliğin ise edep, sabır ve teslimiyetin dili olduğunu göstermektedir. Sonuçta Mevlânâ, insanın kemâle ancak “doğru zamanda konuşma” ve “doğru zamanda susma” dengesini kurarak ulaşabileceğini vurgular. Bu denge, modern çağda hem bireysel huzur hem de toplumsal barış için kalıcı bir rehber niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Fars Dili ve Edebiyatı, Mevlânâ, *Mesnevî*, Söz, Sessizlik, Hakikat, Tasavvuf.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Kardeş, Seyhan. “*Mesnevî’de Söz ve Sessizlik*”. *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 3/2 (Aralık 2025), 259-282.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18018959>

CC BY-NC 4.0 DEED

Abstract

This study examines the concepts of Word and Silence in the Maṣnavī of Jalāl al-Dīn Rūmī. It aims to reveal how Rūmī conceptualizes the balance between speech and silence as complementary dimensions of spiritual and ethical perfection in the process of human inner transformation. The study is motivated by the need to reconsider these principles in a modern age characterized by excessive communication and diminished contemplative depth. A qualitative, text-centered methodology is adopted. Selected couplets from the Maṣnavī and their Turkish translations are analyzed through thematic and interpretive reading. The central research question is as follows: How do Word and Silence function as successive pedagogical stages guiding the individual toward Truth (ḥaqīqa) and spiritual maturity according to Rūmī? Although the study is limited to representative passages from the Maṣnavī, it reflects Rūmī's broader understanding of language, ethics, and Sufi discipline. Its originality lies in interpreting Word and Silence not as opposing forces, but as sequential modes of moral and spiritual training. The findings indicate that Word, when grounded in wisdom and intention, serves as a means of divine inspiration and social formation, whereas Silence embodies patience, humility, and receptivity to divine meaning. Ultimately, the study concludes that Rūmī's emphasis on speaking and remaining silent at the appropriate moment offers a timeless ethical principle that continues to provide guidance for both inner peace and social harmony in the modern world.

Keywords: Persian Language and Literature, Jalāl al-Dīn Rūmī, Maṣnavī, Word, Silence, Ḥaqīqa, Sufism.

1. GİRİŞ

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî'si, yalnızca tasavvufî hikâyelerden oluşan bir eser değil; aynı zamanda insanın varlık serüvenini, hakikat arayışını ve manevî tekâmülünü anlatan bir irfan hazinesidir (Karaismailoğlu, 2021; Ceyhan, 2004). Mevlânâ, bu büyük eserinde insanın iç dünyasını şekillendiren temel kavramları sembolik anlatımlar ve çarpıcı örneklerle işler. Bu kavramlardan ikisi olan “söz” ve “sessizlik”, onun düşünce sisteminde merkezî bir yere sahiptir.

Bu araştırmanın temel problemi, Mesnevî'de “söz” ve “sessizlik”in birbirine zıt iki kavram mı, yoksa insanın kemale erme sürecinde birbirini tamamlayan iki eğitim basamağı mı olduğu sorusudur. Konu, yalnız edebî değil, aynı zamanda ahlâkî ve tasavvufî bir mesele olarak da önem taşımaktadır. Tasavvuf geleneğinde kemale ermek, insanın nefsini arındırarak kötü huy ve eğilimlerden uzaklaşmasıyla mümkün görülür; bu süreçte nefsi tezkiye, mânevî olgunluğun ilk şartı kabul edilir (Mustafa Râsim Efendi, 2013). Modern çağın iletişim fazlalığı, sözün hikmetini ve sessizliğin derinliğini gölgelediğinden, Mevlânâ'nın bu iki kavram arasında kurduğu denge, günümüz insanı için de güncel bir anlam taşır.

Önceki çalışmalarda, Mevlânâ'nın dil, söz ve ifade anlayışı farklı yönleriyle ele alınmış; ancak söz ile sessizlik arasındaki karşılıklı ilişki çoğunlukla parça parça incelenmiştir (Yaman, 2020). Bu çalışma, önceki araştırmalardan farklı olarak, iki kavramı bir bütünlük içinde yorumlayarak aralarındaki manevî, eğitsel ve ontolojik dengeyi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu doğrultuda çalışmanın ana hipotezi, Mevlânâ'ya göre söz ve sessizliğin insanın hakikate ulaşma yolculuğunda ardışık iki terbiye basamağı olduğudur. İkincil hipotez, sözün dış dünyayı inşa ederken sessizliğin iç dünyayı olgunlaştırdığı ve bu dengenin manevî kemalin

temelini oluşturduğudur. Bu hipotezleri test etmek amacıyla nitel bir yöntem benimsenmiş; Mesnevî’nin altı cildinden seçilmiş beyitler üzerinde tematik ve yorumsal çözümleme yapılmıştır.

Bu yönüyle çalışma, Mesnevî’deki “söz-sessizlik diyalektiği”ni hem teorik hem de ahlâkî bir çerçevede ele almakta; Mevlânâ’nın kelâm anlayışının günümüz insanı için nasıl bir manevi rehberlik sunduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışma, tüm etik standartlara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu makalede sunulan bilgi ve bulgular, dürüstlük ve şeffaflık ilkelerine uygun olarak yazıya geçirilmiştir. Araştırmanın her aşamasında bilimsel bütünlük ve objektiflikten ödün verilmemiştir. Ayrıca, bu çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıf verilmiştir. Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

2. MESNEVÎ’DE SÖZÜN ONTOLOJİSİ

2.1. Sözün Kaynağı: Düşünce ve Kalp İlişkisi

Mevlânâ’ya göre söz, sıradan seslerden ve harflerden ibaret değildir; insanın “düşünce denizi”nden ve gönül derinliğinden doğan bir tecellidir. Dışarıya dökülen her kelime, iç dünyadaki hâlin izlerini taşır. Bu sebeple sözün ıslahı, kaynağın yani kalbin ve tefekkürün temizlenmesine bağlıdır. Tefekkür, yalnızca zihinsel bir faaliyet değil, aynı zamanda kalbin saflaşmasını sağlayan bir manevî eylemdir; arifler bu yolla “kalp ile Hak arasındaki perdeleri kaldırarak” hakikate yaklaşırlar (Seccâdî, 2007, 467). Mevlânâ, lafız ile mânâ arasındaki farkı canlı mecazlarla ifade eder: lafız kabuktur, mânâ ise özdür; şekil bedene, mânâ ise cana benzer. Kabuk, içindeki özle kıymet kazanır; özden kopmuş söz ise boş bir gürültüden ibaret olur (Ateş, 1979). Mevlânâ bu gerçeği şu beyitte dile getirir:

این سخن و آواز از اندیشه خاست

(Mevlânâ, 2007, I/1138). تو ندانی بحر اندیشه کجاست

“Bu söz ve ses, düşünceden kaynaklanır; sen düşünce denizi nerededir, bilmezsin.” (Mevlânâ, 2012, I/1138).

Burada sözün kaynağı “düşünce denizi” olarak gösterilir. İnsan ağzından çıkan her kelime, aslında onun zihinsel ve ruhsal durumunun bir yansımasıdır.

Bir başka beyitte ise sözün kabuk-öz ilişkisi üzerinden açıklaması yapılır:

این سخن چون پوست و معنی مغز دان

(Mevlânâ, 2007, I/1098). این سخن چون نقش و معنی همچو جان

“Bu söz deriye benzer, manayı da onun özü bil. Bu söz şekle benzer, anlam ise tıpkı cana.” (Mevlânâ 2015, I/1098).

Bu beyit, sözün değerini mânâdan aldığını ortaya koyar. Şekil ve lafız tek başına kuru bir görüntü iken, mânâ ile birleştiğinde canlı ve diriltici bir tesire kavuşur (Mevlânâ 2022, I/1101).

Mevlânâ başka bir beyitte de sözün düşünceyle ilişkisini şöyle ifade eder:

چون ز دانش موج اندیشه بتاخت

از سخن و آواز او صورت بساخت. (Mevlânâ 2007, I/1140).

“Bilgiden düşünce dalgası belirince, o sözden ve sestten bir şekil oluşur.” (Mevlânâ 2015, I/1140).

Burada bilgi, düşünce dalgası; söz ise bu dalgadan doğan şekil olarak tasvir edilir. Demek ki sözün varlık bulması, ilim ve tefekkürle mümkündür.

Özetle, Mevlânâ'ya göre sözün kaynağı, kalp ve düşüncenin derinlikleridir. Söz, iç âlemin bir aynasıdır; kalbi ve düşüncesi temiz olanın sözü de berrak olur. İç dünyasını arıtmayanın sözleri ise hakikatten uzak, kuru bir kabuk gibi kalır. Bu nedenle Mevlânâ'da “söz terbiyesi”, öz terbiyesinin doğal sonucudur.

2.2. Sözün Kudreti: İnşa ve Yıkım

Mevlânâ'ya göre söz, sadece pasif bir iletişim aracı değil; insanın, toplumun ve kaderin yönünü tayin edebilecek güçlü bir kudrettir. Tek bir söz, kitleleri diriltebilir ya da dağıtabilir. Bu yüzden sözün değerini belirleyen şey, onun içeriği kadar söylenme niyeti, ölçüsü ve zamanlamasıdır. Hakikatten doğan söz, cesaret ve birlik getirirken; nefsin ve menfaatin yönlendirdiği söz, fitne ve ayrılık sebebi olur. Mevlânâ'nın nazarında hakikî söz, gönülden gönüle akan bir nur ırmağıdır; tesirini kelime oyunlarından değil, kaynağının berraklığından alır (Kardeş, 2022a).

Bu kudreti Mevlânâ şu beyitte dile getirir:

عالمی را یک سخن ویران کند

روبهان مرده را شیران کند. (Mevlânâ, 2007, I/1598).

“Bir söz, bir âlemi yıkar; ölmüş tilkileri aslana çevirir.” (Mevlânâ, 2013, I/1595).

Burada sözün hem yapıcı hem de yıkıcı etkisi vurgulanır. Doğru yerde ve doğru kişiye söylenen söz, ölü ruhları diriltip onları aslan gibi güçlü kılabilir; yanlış yerde söylenen söz ise koca bir âlemi harap edebilir (Zemânî, 1395, I/1597).

Mevlânâ, sözün kaynağının kalp olduğunu ifade ederken, onun kalpten kalbe doğrudan bir yol bulduğunu şöyle dile getirir:

در دل من آن سخن ز آن میمنهست

زآنکه از دل جانب دل روزنهست (Mevlânâ, 2007, VI/4914).

“Kalbimdeki bu söz kutlu varlıktandır; çünkü kalpten kalbe yol vardır.” (Mevlânâ, 2015, VI/4916)

Bu beyit, sözün asıl tesirinin kelimelerde değil, sözün arkasındaki ruh ve gönül hâlinde olduğunu anlatır. Kalpten çıkan söz, doğrudan muhatabın kalbine ulaşır ve onda derin bir iz bırakır.

Bazen söz, dışarıdan bakıldığında aynı gibi görünse de niyet ve kaynağı farklı olduğu için etkisi tamamen değişebilir. Mevlânâ bu durumu şöyle ifade eder:

گر سخنتان می‌نماید یک نَمَط

(Mevlânâ, 2007, II/3679). در اثر مایهٔ نزاع است و سَخَطْ

“Sözünüz biçimce aynı görünse de etkide kavga ve öfkenin kaynağıdır.” (Mevlânâ, 2015, II/3675).

Bu beyitte, görünüşte aynı olan sözlerin iç kaynağa göre birbirinden farklı neticeler doğurabileceği vurgulanır. İçten gelmeyen, nefsin veya öfkenin yön verdiği söz, çatışma ve husumet üretir.

Nihayetinde, Mevlânâ'ya göre söz, insanın iç dünyasından doğan ve hem bireyleri hem toplumları inşa edebilecek ya da yıkabilecek büyük bir güçtür. Hakikate dayalı söz, gönülleri birleştiren bir rahmettir; nefse dayalı söz ise ayrılığın ve yıkımın sebebidir.

2.3. Sözün İlâhî ve Ledünnî Boyutu

Mevlânâ, sözün hakikî kökünü ilâhî “kün/ol” emrine bağlar. İnsan dilindeki kelâm, aslında ilâhî nefesin bir yansıması ve kula tevdi edilmiş bir emanettir. Bu yüzden söz, ilâhî nisbetle beslendiğinde hayat verici olur; fakat bu nisbetten koptuğunda dış görünüşünü korusa da özündeki nurunu kaybeder. Tasavvuf geleneğinde “kün” emri, Allah'ın varlık âlemine yönelttiği yaratıcı nefesin sembolü olarak görülür; bu bakımdan söz, yaratılışın ilâhî “ol” çağrısının bir yankısıdır (Pala, 2015). Mesnevî'de sözün gerçek tesirinin kaynağı, biçim ve belâgat değil, Hakk'a bağlanmış olmasıdır (Kardeş, 2022b). Kul için dilini edeple tutmak, bu ilâhî emanete sadakatin en önemli göstergesidir.

Mevlânâ bu gerçeği şöyle ifade eder:

کم ز بادى نیست شد از امر کُنْ

(Mevlânâ, 2007, III/4688). در رَجْم طاووس و مرغ خوش سَخُنْ

“Ol emriyle rahimde Tâvus olup güzel ötüşlü kuşa dönüşen rüzgârdan da aşağı değil.” (Mevlânâ, 2015, III/4682).

Bu beyitte söz, ilâhî emrin etkisiyle biçim kazanan bir nefes olarak tasvir edilir. Dıştan bakıldığında sıradan bir rüzgâr gibi görünen kelâm, gerçekte Hakk'ın ‘kün’ emrinden doğan hayat verici kudretin tezahürüdür.

Mevlânâ'ya göre söz, her zaman insanın zihinsel gayretinin ürünü değildir; bazen kulun iradesini aşar ve doğrudan ilâhî ilhamın tecellisi olarak gönle doğar. Bu hakikat, tasavvuf

geleneğinde “ilm-i ledün” diye bilinir. Bu tür kelâm, aklî çıkarım veya dışsal öğrenimle elde edilemez; asıl kaynağı, gönlün Hakk’a açılması ve ruhun ilâhî sırları işitecek hâle gelmesidir.

Bu yönüyle Mevlânâ, sözün kaynağını şöyle tanımlar:

مُبدِع است او تابع استاد نى

(Mevlânâ, 2007, I/1631). مُسْنَدِ جَمَلِه ورا اِسْناد نى.

“O yaratıcıdır, ustaya bağlı değildir; bütün isnatlar ona bağlanır.” (Mevlânâ, 2012, I/1631)

Burada sözün gerçek yaratıcısının insan değil, Allah olduğu vurgulanır. İnsan sadece ilâhî tecellinin taşıyıcısıdır.

Yine Mevlânâ, ilâhî sırların kolay anlaşılmadığını dile getirir:

گرچه آسانت نمود آن سان سخن

كى بود آسان رموز مِنْ لَدُنْ. (Mevlânâ, 2007, VI/2294).

“Böyle söz sana kolay görünür ama Allah katından olan sırlar öyle kolay anlaşılmaz.” (Mevlânâ, 2012, VI/2294).

Bu beyit, sözün dış yüzünün sade görünse de, özünde manevî bir hakikat taşıdığını ve bunun kolayca kavranamayacağını ifade eder.

Son olarak Mevlânâ, ilâhî ilhamla doğan sözle ezberden söylenen söz arasındaki farkı şöyle anlatır:

منبع گفتار اين سوزى بود

و آن مَقْلَدِ كه نه آموزى بود. (Mevlânâ, 2007, II/492).

“Birinin sözünün kaynağı yanıışken, ötekisi eski sözleri ezberleyip de söyler.” (Mevlânâ, 2012, II/493)

Burada sözün asıl kaynağının gönüldeki yanıış, yani ilâhî aşk olduğu belirtilir. Yanııştan doğan kelâm canlı ve tesirlidir; ezberden tekrar edilen söz ise kuru ve etkisizdir.

Velhasıl, Mevlânâ’ya göre söz, ilâhî kökenli bir emanettir. Onun en yüce boyutu, ledünnî kaynaktan gelen ilhamdır. Bu söz, kalpleri diriltir ve hakikate ulaştırır; sırf bilgiye dayanan söz ise kuru bir kabuktan öteye geçemez. Hakikî söz, Hakk’ın “kün” emrine bağlılıkla değer kazanır.

2.4. Doğru-Yalan Söz ve Toplumsal İşlevi

Mevlânâ’ya göre söz, bireysel olduğu kadar toplumsal hayatın da temel taşıdır. Doğru söz, su gibi diriltici ve huzur verici iken; yalan söz dışı albenili, fakat içi çürük bir cevize benzer. Doğru söz kalbe güven ve sükûnet verir; yalan ise geçici bir cazibe sunsa da özünde besleyicilik barındırmaz. Yalan, yalnızca kişiyi değil, toplumu da sarsar; güveni yok eder, insanlar arasındaki ortak dili bozar (Çetin, 2020).

Mevlânâ bu hakikati şu beyitte özlü biçimde dile getirir:

جوز پوسیدست گفتار دغل. (Mevlânâ, 2007, II/226).

“Sahtekârın sözü çürük cevizdir.” (Mevlânâ, 2015, II/226).

Burada yalan söz, dış görünüşü sağlam ama içi boş bir ceviz metaforuyla anlatılır. Dıştan cazip görünebilir, fakat özü boştur ve besleyici değildir.

Mevlânâ, kalpten doğmayan ve samimiyetten uzak sözleri de şöyle eleştirir:

گر سخن گوید ز مو باریکتر

آن سرش را ز آن سخن نبود خبر. (Mevlânâ, 2007, II/484).

“Kıldan ince söz söylese de gönlünün o sözden haberi yoktur.” (Mevlânâ, 2015, II/485).

Bu beyitte, sözün kıymetinin incelikte değil, gönülden doğmasında olduğu vurgulanır. Kalpten kopmayan söz, ne kadar sanatlı ve ince görünse de hakikatte boş bir kabuktur.

Yalanın toplumsal hayattaki yıkıcı etkisini Mevlânâ başka bir beyitte şöyle açıklar:

چونکه بی‌سوگند گفتش بُد دروغ

تو میفت از مکر و سوگندش به دوغ. (Mevlânâ, 2007, II/2122).

“Yemin etmeden söyledikleri yalan olduğuna göre, hile ve yeminine de aldanma.” (Mevlânâ, 2012, II/2120).

Bu ifade, yalancının yeminine güvenmenin anlamsız olduğunu gösterir. Yalan söz, toplumsal güveni yok eder; sözün en güçlü bağlarından biri olan yemin bile artık geçerliliğini yitirir.

Mevlânâ, doğru sözün toplumda birleştirici, yalan sözün ise bölücü tesirini şu beyitte dile getirir:

گفت هر یگنان دهد جنگ و فراق

گفت من آرد شما را اتفاق. (Mevlânâ, 2007, II/3677).

“Her birinizin sözü ayrılık ve savaşa yol açarken, benim sözüm sizi birleştirir.” (Mevlânâ, 2015, II/3673).

Burada hakikatten doğan sözün toplumu birleştiren bir köprü, menfaatten doğan sözün ise ayrılığa sebep olan bir engel olduğu görülür.

Bazen de hakikî söz, kıymetini bulmaz; toplumsal şartlar onun etkisini sınırlandırır:

ور گدا گوید سخن چون زر کان

ره نیابد کاله او در دکان. (Mevlânâ, 2007, I/2351).

“Yoksul, madendeki altın gibi sözler etse de malı dükkâna yol bulmaz.” (Mevlânâ, 2015, I/2351).

Bu beyit, Sosyal statüsü zayıf veya itibarı düşük bir kimsenin sözleri, hakikat kadar değerli olsa bile, toplum nezdinde çoğu zaman karşılık bulmaz. Bu durum, hakikat ile toplumsal değer görmenin her zaman örtüşmediğini gösterir.

Kısacası, Mevlânâ'ya göre doğruluk, kalpleri birbirine bağlayan bir tutkal; yalan ise toplumsal hayatı kemiren bir kurtçuktur. Doğru söz güven ve huzur inşa ederken, yalan söz çözülmeye ve fitneye sebep olur. Bir toplumun birliği ve düzeni, ortak dilin doğruluğu üzerine inşa edilir.

2.5. Sözün Eğitici ve Estetik Boyutu

Mevlânâ'nın eğitim anlayışında söz, müridin en önemli araçlarından biridir. Fakat bu sözün tesiri, onu dinleyen kalbin hazırlığına bağlıdır. Müridin irşad edici kelâmı, sadece akılla değil, edele ve dikkatle dinleyen bir gönülde kök salar (Karaismailoğlu, 2001). Bu yüzden Mesnevî mektebinde ilk ders “susmayı öğrenmektir.” Mevlânâ'ya göre sükût, sözün anasıdır; suskunluk olmadan sözün değerini kavramak mümkün değildir. Dinleyenin sükûtu, toprağın yağmuru bekleyişi gibidir; müridin sözleri bu toprağa düştüğünde kök salıp yeşerir.

Bu anlayış Mevlânâ'nın şu beyitinde açıkça görülür:

مدتی می‌بایدش لب دوختن

از سخن تا او سخن آموختن. (Mevlânâ, 2007, I/1625).

“Söz söylemeyi öğrenmesi için bir süre dudağını kapaması gerekir.” (Mevlânâ, 2015, I/1625).

Burada eğitimin ilk aşamasının, konuşmayı değil susmayı öğrenmek olduğu vurgulanır. Zira sükût, sözün hakikatini duymanın ve anlamının başlangıcıdır.

Mevlânâ, sözün derinliğini anlatırken onun tükenmez bir kaynak olduğunu da belirtir:

نیست شرح این سخن را منتهی

پاره‌ای گفتم بدانی پاره‌ها. (Mevlânâ, 2007, III/29).

“Bu sözün açıklaması bitmez. Bir parça söyledim, diğer parçaları sen anla.” (Mevlânâ 2015, III/29).

Bu beyit, hakikatin sözle yalnızca bir kısmının dile getirilebileceğini, kalanının ise dinleyenin idrakine bırakıldığını gösterir. Eğitim, yalnızca hocanın anlattıklarından değil, öğrencinin kendi iç idrakinden de beslenir.

Söz, yalnızca hakikati ifade eden bir araç değil, aynı zamanda gönle lezzet veren bir nimettir.

Bu sebeple Mevlânâ, sözü “süt ve bal” mecaziyla anlatır:

شیر تازه از شکر انگيخته

شیر و شهدی با سخن آميخته. (Mevlânâ, 2007, I/2552).

“Şekerden taze süt sağdım, balla şekeri sözle yoğurdum.” (Mevlânâ, 2013, I/2553).

Burada süt, sözün besleyici yönünü; bal ise tatlılık ve estetik inceliğini temsil eder. Hakikat ve güzellik, sözde birleşerek hem doyurucu hem de ruhu tatlandırıcı bir nitelik kazanır.

Mevlânâ, bu noktada istidadın önemine işaret eder:

حد ندارد این مثل کم جو سخن

(Mevlânâ, 2007, VI/4434). تو برو تحصیل استعداد کن

“Bu örneklerin sınırı yoktur. Pek laf arama; git de istidat tahsil et.” (Mevlânâ, 2013, VI/4437).

Burada asıl vurgulanan, hakikat anlatılırken misaller ve sözler sonsuzdur; ama sen misallerin çokluğuna takılma. Asıl yapman gereken, kendi istidadını geliştirmektir.

Toparlarsak, Mevlânâ'ya göre söz, hem eğitici hem de estetik bir boyut taşır. Mürşidin kelâmı, sükûtle hazırlanan kalpte irfan meyveleri verir. Aynı zamanda söz, ruhu besleyen bir süt, gönlü tatlandıran bir bal gibidir. Böylece söz, hem hakikati öğretir hem de kalbe neşe ve huzur verir.

2.6. Sözün Kalıcılığı ve Geçiciliği

Mevlânâ'ya göre bir sözün kalıcılığı, onun kaynağına bağlıdır. Eğer söz, gönülden doğmuş ve hakikatten beslenmişse, kalplerde derin iz bırakır; zamanın akışı içinde silinmez. Böyle bir söz, ebediyetin kokusunu taşır; muhatapın gönlünde kök salar ve meyve verir. Fakat gönülsüz, yapay ve sadece dile gelen söz, ne kadar süslü görünse de kalıcı değildir. Yankı gibi kaybolur, bir iz bırakmadan uçar gider. (Karaismailoğlu, 2015).

Mevlânâ bu hakikati etkili bir mecazla dile getirir. Kalpten doğmayan söz, külhanda biten ota benzer. Görünüşte tadı olsa da besleyiciliği yoktur; insana doyum ve gıda vermez. Aynı şekilde gönülsüz söz de kulağa hoş gelse bile ruhu besleyemez:

لطف کآید بی‌دل و جان در زبان

همچو سبزه تون بود ای دوستان (Mevlânâ, 2007, II/2826).

“Kalpten ve candan gelmeyen söz, külhanda biten ot gibidir, ey dostlar.” (Mevlânâ, 2015, II/2824).

Bir başka beyitte de şöyle sürdürülür:

ای دریغا کآن سخن از دل بُدی

تا مراد آن نفر حاصل شدی (Mevlânâ, 2007, II/2825).

“Ah keşke o söz gönülden olsaydı; o zaman o kimsenin muradı gerçekleşirdi.” (Mevlânâ, 2015, II/2823).

Bu beyitlerde Mevlânâ, sözün kalıcılığını belirleyen şeyin kaynağı olduğunu vurgular. Hakikatten beslenen söz, kalplerde ebedî bir tesir bırakır; fakat kuru, gönülsüz söz, değersiz bir ot gibi kısa sürede yok olur.

Demek ki, söz, kaynağına göre ya ebedîleşir ya da geçici bir yankı olarak silinir. Kalpten doğan ve hakikatle beslenen kelâm, insanın iç âleminde kök salarak kalıcı olur; gönülsüz söz ise bir anlık sesin ötesine geçemez.

3. SÖZÜN TEHLİKELERİ VE SINIRLARI

3.1. Çok Sözün Tehlikesi

Mevlânâ'ya göre sözün kıymeti, çokluğunda değil; yerinde, özlü ve hikmetle söylenmesindedir. “Lafın çokluğu” çoğu zaman hakikati açıklamak yerine onu örter; kalbi yorar, zihni dağıtır ve insanı özden uzaklaştırır. Çok söz, gönül dünyasında bir gürültü oluşturur; bu gürültü içinde hakikatin berrak sesi kaybolur. Bu nedenle Mesnevî'nin ahlâk anlayışında az ama öz konuşmak, temel erdemlerden biri olarak öne çıkar. Gürültülü söz değil, derinlikli söz değerlidir; çokluk değil, doğruluk esastır (Çetin, 2020).

Mevlânâ bu gerçeği şu beyitte dile getirir:

بس کنم گر این سخن افزون شود

خود جگر چه بود که خارا خون شود. (Mevlânâ, 2007, I/3820).

“Keseyim artık, söz uzarsa; değil ciğer, taş bile kan kesilir.” (Mevlânâ, 2015, I/3821).

Burada, sözün ölçüsüz uzatıldığında insana eziyet vereceği, hatta en sağlam kalbi bile yoracağı ifade edilir. Fazla söz, anlamı incitici bir yük hâline gelir.

Sözün fazlalığının zamanın ruhuna ters düşeceğini Mevlânâ şöyle belirtir:

وقت تنگ است و فراخی این کلام

تنگ می‌آید بر او عمر دوام (Mevlânâ, 2007, IV/1484)

“Vakit dar, bu söz geniş. Bütün ömür dar gelir bu söze.” (Mevlânâ, 2012, IV/1479).

Bu beyitte, hayatın sınırlı ömrüne karşılık, gereksiz laf kalabalığının zaman israfına yol açtığı anlatılır. İnsan, ömrünü boş sözlerle tüketirse hakikat yolculuğunda asıl gayesinden uzaklaşır.

Az sözün inceliğini Mevlânâ, sabır ve disiplinle ilişkilendirir:

گر سخن خواهی که گویی چون شکر

صبر کن از حرص و این حلوا مخور. (Mevlânâ, 2007, I/1601).

“Şeker gibi söz söylemek istersen sabret; hırsla bu helvayı yeme.” (Mevlânâ, 2015, I/1601).

Burada tatlı, şeker gibi söz söylemenin yolu sabırla beklemekten geçer. Acelecî ve hırslı konuşma, sözün güzelliğini bozar; sabırla söylenen az söz ise gönüllere tatlılık verir.

Özet olarak, Mevlânâ, çok sözün hakikati örttüğünü, özsüz bir gürültüye dönüştüğünü vurgular. Gerçek erdem, az ama öz konuşmaktır. Söz, azaldıkça yoğunlaşır; sadeleştikçe berraklaşır; az ama hikmetli olduğunda kalplerde tesir bırakır.

3.2. Sözün Dinleyiciye Göre Tesiri

Mevlânâ'ya göre sözün tesiri yalnızca söyleyenin kudretine bağlı değildir; dinleyenin ruhsal hazırlığı ve kalbinin saflığı da belirleyici bir rol oynar. Aynı söz, birinin gönlünde şifa olurken, diğerinde zehir etkisi yapabilir. Çünkü kalp temiz değilse, en hikmetli söz bile yanlış anlaşılır veya zararlı gibi algılanır. Gönül saf ve berraksa söz şifa olur; gönül kararmışsa en doğru söz bile yankısını bulamaz (Karaköse, 2015).

Mevlânâ bu durumu şöyle dile getirir:

در شما چون زهر گشته آن سخن

(Mevlânâ, 2007, I/2553). زآنکه زهرستان بدیت از بیخ و بن

“O sözler size zehir gibi geldi çünkü siz kökten zehir yurdu olmuştunuz.” (Mevlânâ, 2012, I/2553).

Bu beyit, sözün zehir ya da şifa oluşunun muhatabın iç hâline bağlı olduğunu gösterir. Kalbi kirli olan kişi, en doğru sözü bile zehir gibi algılar.

Sözün tesirini anlatan başka bir benzetmede Mevlânâ şöyle der:

همچو سنگ منجینی آمدی

(Mevlânâ, 2007, IV/1243). آن سخن بر شیشه خانه او زد

“O söz, mancınıktan atılan taş gibi camdan evine çarpardı.” (Mevlânâ, 2013, IV/1240).

Burada söz, muhatabın hassasiyetine göre bir yıkım gücü kazanır. Gönlü cam gibi kırılğan olan kişi, en küçük sözü bile bir darbe gibi hisseder.

Dinleyenin istidadına göre sözün etkisizleşmesini ise Mevlânâ şu örnekle açıklar:

شیر و اشتر نان شود اندر دهان

(Mevlânâ, 2007, VI/4717). در نگیرد این سخن با کودکان

“Aslanla deve ağızda ekmek olur [desen de] bu söz çocuklara etki etmez.” (Mevlânâ, 2015, VI/4720).

Burada sözün büyüklüğü ile dinleyenin kapasitesi arasındaki orantısızlık vurgulanır. Hakikatli bir söz, hazır olmayan gönülde etki bırakmaz; çocuk akıllıya aslanla devenin ekmek oluşunu anlatmak beyhude olur.

Netice olarak, Mevlânâ, sözün hakikatinin yalnızca söyleyende değil, dinleyenin kalbinde de tamamlandığını belirtir. Gönül saf ve hazırsa söz şifa olur; gönül kapalıysa söz tesirsiz kalır. Hakikatin muhatapta yankı bulması, dinleyenin ruhsal istidadıyla doğrudan ilişkilidir.

3.3. Hakikat Karşısında Sözün Aczi

Mevlânâ'ya göre insan dili, ilâhî hakikati bütünüyle kuşatmaya muktedir değildir. Kelimeler, sınırlı beşerî araçlardır; sonsuz olanı dile sığdırmaya çalıştıkça eksik ve yetersiz kalırlar. Hakikate yaklaşan derviş, bir noktada sözün tükendiğini, kalemin kırıldığını idrak eder. Bu durumda sessizlik, acizlikten öte bir idrak, hayret ve hürmetin nişanesidir. Çünkü hakikat, kelimelerle anlatılamayacak kadar geniştir; o, yaşanan bir tecrübe, gönül yolculuğu ve derin bir sezgidir (Karaismailoğlu, 2017).

Mevlânâ bu gerçeği şu beyitte dile getirir:

چون رسید اینجا سخن لب در بیست

(Mevlânâ, 2007, IV/2143). چون رسید اینجا قلم در هم شکست

“Söz buraya gelince kapandı dudak. Buraya erişince kalem kırıldı.” (Mevlânâ, 2015, IV/2138).

Burada hakikate dair söylenebileceklerin bir noktada sona erdiği, kelimenin ve kalemin aciz kaldığı ifade edilir. Bu acizyet, hakikatin büyüklüğünü gösterir.

Bir başka beyitte de sözün sınırlılığı vurgulanır:

این سخن هم ناقص است و ابتر است

(Mevlânâ, 2007, III/1276). آن سخن که نیست ناقص آن سر است

“Bu söz de eksik ve güdüktür; eksik olmayan söz öte yandadır.” (Mevlânâ, 2013, III/1275).

Bu beyit, beşerî dilin eksikliğini, hakikatin tam ifadesinin ise “öte taraf”ta, yani ilâhî âlemde olduğunu anlatır. İnsan kelâmı her zaman eksik kalacak, hakikatin bütününi aktaramayacaktır.

Hakikatin tasvirine gelindiğinde sözün, kalemin ve kâğıdın acizyetini Mevlânâ şöyle dile getirir:

چون سخن در وصف این حالت رسید

(Mevlânâ, 2007, V/4195). هم قلم بشکست و هم کاغذ درید

“Söz bu hâli anlatmaya gelince, kalem kırıldı, kâğıt yırtıldı.” (Mevlânâ, 2012, V/4194).

Bu beyitte, hakikatin kelimelere sığmadığı ve yazıya dökülmeye çalışıldığında bile ifade edilemeyeceği vurgulanır.

Son tahlilde, Mevlânâ'ya göre söz, hakikati işaret eden bir araçtır ama onu bütünüyle kuşatamaz. Hakikat karşısında sözün susması, idrakin en yüksek noktasıdır. Bu suskunluk, acz değil; hayranlık, teslimiyet ve hakikatin azametini kabul etmektir.

4. SESSİZLİĞİN DERİNLİĞİ VE HİKMETİ

4.1. Sessizlik: Olgunluk, Edep ve Tevazu

Mevlânâ'nın düşünce dünyasında sessizlik, basit bir susma eylemi değildir; kalbi toparlayan, nefsi disipline eden ve manevî tekâmülü mümkün kılan bir eğitim yöntemidir. Hakikî sözün değerini anlayabilmek için öncelikle sükût terbiyesinden geçmek gerekir. Zira hakikate ehil olmanın ilk kapısı, susmayı öğrenmektir. Konuşmanın fazlalığı gönlü dağıtır, dikkati parçalar, idraki bulanıklaştırır; buna karşılık sessizlik, gönül aynasını temizler, zihni berraklaştırır ve manevî olgunluğun temel şartı hâline gelir (Karaismailoğlu, 2004). Nitekim tasavvuf geleneğinde “söz gümüş ise, sükût altındır” sözü bu anlayışı özetler ve sûfî eğitiminde sükûtun, kalp selâmetinin anahtarı olarak görülmesine dayanak teşkil eder (Uludağ, 2001).

Bunun yanı sıra sessizlik, Mevlânâ'nın tasavvuf anlayışında yalnızca konuşmamak değil; aynı zamanda edep, tevazu ve ölçülülüğün göstergesidir. Bazı durumlarda en hikmetli söz, hiç söylenmemiş olandır. Susmak, haddini bilmek, nefsi dizginlemek ve muhatabı incitmemektir. Boş tartışmalar karşısında sükût, nefsi koruyan ve insanı gereksiz kavgalardan uzaklaştıran bir terbiyedir. Böylece sessizlik, hem kişiyi hem de muhatabını muhafaza eden zarif bir tavra dönüşür (Karaismailoğlu, 2001).

Mevlânâ bu hakikati şu beyitlerde ifade eder:

گفت و گوی ظاهر آمد چون غبار

متنی خاموش خو کن هوشدار. (Mevlânâ, 2007, I/578).

“Zahiri konuşma toza benzer; bir süre susmayı âdet edin, aklını başına al.” (Mevlânâ, 2015, I/578).

Burada sözün yüzeysel ve boş kısmı “toz”a benzetilir; hakikatin berrak görülmesi için susmaya ihtiyaç vardır.

دم مزن سه روز اندر گفت و گو

کین سکوت است آیت مقصود تو. (Mevlânâ, 2007, II/1668).

“Üç gün konuşmayı bırak; işte bu suskunluk, amacına ulaşacağının nişanesidir.” (Mevlânâ, 2012, II/1667).

Bu beyit, sükûtun manevî bir hedefe ulaşmada işaret ve rehber olduğunu ortaya koyar.

Mevlânâ, suskunluğu özellikle boş tartışmalar karşısında en doğru tutum olarak görür:

پس جواب او سکوت است و سکون

هست با ابله سخن گفتن جنون. (Mevlânâ, 2007, II/2703).

“Ona verilecek cevap susmaktır. Aptalla konuşmak deliliktir.” (Mevlânâ 2015, II/2700).

چون جواب احمق آمد خاموشی

این درازی در سخن چون می‌گشی. (Mevlânâ, 2007, IV/1487).

“Aptallara cevap susmaktır; sözü niçin bu denli uzatıyorsun?” (Mevlânâ, 2012, IV/1482).

Bu beyitlerde, muhatabın anlayışsızlığı karşısında susmanın, sözden daha hikmetli olduğu vurgulanır.

Mevlânâ, sessizliği hakikate açılan bir kapı olarak tanımlar:

راستی پیش آر یا خاموش کن

وأنگهان رحمت ببین و نوش کن. (Mevlânâ, 2007, III/752).

“Doğruluğunu ortaya koy ya da sus; işte o zaman rahmeti görür, içersin.” (Mevlânâ, 2015, III/751).

Burada, ya hakikati söylemek ya da susmak gerektiği belirtilir. Hakikati söyleyemeyen için en doğru yol, sessizliği tercih etmektir.

Buna göre, Mevlânâ’ya göre sessizlik, manevî olgunluğun, edebî ve tevazunun en güçlü göstergesidir. Susmak, hakikatin değerini kavramanın ilk şartı olduğu gibi, insanı gereksiz tartışmalardan koruyan bir terbiyedir. Sessizlik, hem gönlü saflaştırır hem de hakikate yaklaşmanın en güvenilir yollarından biridir.

4.2. Sessizlik ve ilâhî Hitap

Mevlânâ’ya göre sessizlik, kulun kendi sözünü azaltıp ilâhî hitabı işitmeye hazır hâle gelmesidir. Kur’ân’daki “اَنْصِتُوا / susun” buyruğu, yalnızca bir susma emri değildir; nefisten doğan boş sözleri susturup Hak kelâmına yönelmenin edebîni öğretir. Bu çağrı, insanı kendi sesinden arındırarak Hakk’ın sesine kulak kesilmeye davet eder. Böylece dil, nefsin aracı olmaktan çıkar, ilâhî kelâmın tercümanı olur (Coşguner, 2007).

Mevlânâ bu hakikati şu beyitte dile getirir:

پس شما خاموش باشید اَنْصِتُوا

تا زبانتان من شوم در گفت و گو. (Mevlânâ, 2007, II/3678).

“Öyleyse siz konuşmayın, susun da konuşurken diliniz ben olayım.” (Mevlânâ, 2015, II/3674).

Bu beyitte susmak, dili Hakk’a bırakmanın bir edebî olarak gösterilir. Kul kendi sözünü susturduğunda, onun dili Hak tarafından konuşturulur.

Mevlânâ başka bir beyitte ilâhî hitabı duymanın şartını şöyle belirtir:

اَنْصِتُوا را گوش کن خاموش باش

چون زبان حق نگشتی گوش باش. (Mevlânâ, 2007, II/3442).

“Susun sözünü dinleyip sus. Hak dili olmadıkça kulak ol.” (Mevlânâ, 2013, II/3438).

Burada insanın, Hak diliyle konuşmadığı sürece susması; kendi sözü yerine dinlemeyi tercih etmesi öğütlenir. Hakikate açılan yol, kulak kesilmekle başlar.

İlâhî hitaba karşı sağır kalanları ise Mevlânâ şöyle eleştirir:

این سگان گرند ز امر اَنْصِتُوا

(Mevlânâ, 2007, IV/1465). از سَفَه و غَوَع کنند رو به شو.

“Bunlar susun emrine sağır köpeklerdir; budalalıkla uluyup dururlar.” (Mevlânâ, 2015, IV/1460).

Bu beyitte, sükûta daveti duymayanların boş tartışmalarla oyalanan, hakikatten uzaklaşan kimseler olduğu belirtilir.

Nihayetinde, Mevlânâ'ya göre sessizlik, insanın nefsî sözlerini susturarak Hakk'ın kelâmına kulak vermesidir. Susmak, dilin Hak için bir tercüman hâline gelmesidir. İlâhî hitap, ancak sessizliğin açtığı boşlukta duyulur; insanın kendi sesini bastırmasıyla Hakk'ın sesi ortaya çıkar.

4.3. Sessizlik, Sabır ve Teslimiyet

Mevlânâ'ya göre sükût, sabrın kardeşi ve teslimiyetin en güçlü göstergesidir. İnsan, nefsin aceleci ve ölçüsüz sözlerinden arındığında kalbini dinginliğe ve huzura açar. Rahmeti celbeden hâl, aceleyle söylenen kelâm değil; sabırla birleşen sessizliktir (Çetin, 2020). Bu hâl, kulun Hakk'a güvenini ve teslimiyetini ortaya koyar. Sessizlik, kalbi korur; sabır ise zamanı olgunlaştırır. İkisi birleştğinde gönülde ferahlık, olgunluk ve derin bir teslimiyet doğar.

Mevlânâ bu gerçeği şu beyitte dile getirir:

صبر و خاموشی جَدْوِبِ رحمت است

(Mevlânâ, 2007, III/2724). وین نشان جُستن نشانِ عَلَّت است.

“Sabır ve susma, rahmeti çeker. Böyle gösterge aramaksa hastalığın göstergesidir.” (Mevlânâ, 2012, III/2723).

Bu beyitte, sabır ve sessizliğin ilâhî rahmeti cezbedtiği belirtilir. Buna karşılık sürekli işaret ve kanıt aramak, insanın teslimiyetsizliğini ve hastalıklı hâlini gösterir.

Mevlânâ başka bir beyitte sessizlik hâlinin iç huzura dönüşünü şöyle ifade eder:

گویش خاموش غمگینم مکن

(Mevlânâ, 2007, III/2970). گوید او خوش باش خود رفت آن سخن.

“Ona dersin ki: Sus, moralimi bozma. O da der ki: Keyfine bak, ben sözümü söyledim.” (Mevlânâ, 2015, III/2969).

Burada sözün fazlasının insanın moralini bozabileceği, suskunluğun ise kalbi huzura yönelteceği anlatılır. Sessizlik, gereksiz tartışmaları ve gönül yorgunluğunu ortadan kaldırarak huzuru temin eder.

Özetle, Mevlânâ'ya göre sessizlik, sabırla birleştğinde teslimiyetin en güçlü ifadesine dönüşür. Sabır, zamanı olgunlaştırır; sessizlik ise kalbi muhafaza eder. Bu iki erdem birleştğinde kul, ilâhî rahmeti celbeder, huzura ve derin bir teslimiyete ulaşır.

4.4. Sessizlik ve Hakikat-Kalp İlişkisi

Mevlânâ'ya göre hakikat, bütününü kelimelere sığdıramaz. İnsan dili sınırlı, hakikat ise sonsuzdur. Bu yüzden bazı makamlar vardır ki söz orada susar, kalem kırılır ve kelimeler acze düşer. Bu noktada sessizlik, acizlikten değil; derin idrak ve hürmetten doğar. Derviş, hakikatin büyüklüğü karşısında kelâmı bırakır ve suskunluğa yönelir; çünkü bazı sırlar dile geldiğinde küçülür, sessizlik ise onları koruyan en güvenilir perde hâline gelir (Karaköse, 2015).

Bununla birlikte sessizlik yalnızca hakikatin büyüklüğüne hürmet değil, aynı zamanda kalbin terbiyesi için de bir disiplindir. Sükût, ruhun özünü besleyen bir gıda, kalbi olgunlaştıran bir eğitimidir. Çok söz zihni dağıtır, dikkati parçalar ve gönlü yüzeyselleştirir; oysa sessizlik kalbi toparlar, derinlik kazandırır ve manevî idraki güçlendirir. Kalbin olgunlaşması çoğu zaman sözle değil, sessizlikte gerçekleşir; çünkü hakikatin tohumları sessizliğin toprağında filizlenir (Karaismailoğlu, 2017).

Mevlânâ bu hakikati şu beyitte dile getirir:

اتصالی که نگنجد در کلام

(Mevlânâ, 2007, V/880). گفتنش تکلیف باشد و السلام

“Söze sığmayan o birleşmeyi anlatmak, işi zorlamaktır vesselâm.” (Mevlânâ, 2015, V/879).

Hakikatin en derin tecrübeleri, sözün sınırlarını aşar; onları anlatmaya çalışmak hakikati küçültür.

Mevlânâ, hakikatin gizli kalmasının bazen daha uygun olduğunu belirtir:

چونکه غیب و غایب و روپوش به

پس لبان بر بند و لب خاموش به (Mevlânâ, 2007, I/3640).

“Gaybın örtülü kalması daha iyi öyleyse dudaklarını kapa, suskun dudak daha iyidir.” (Mevlânâ, 2015, I/3641).

Bu beyitte sessizlik, gaybın hürmeti ve sırların korunması için en güvenilir tavır olarak sunulur.

Kalbin sessizlikle gelişimini ise Mevlânâ şöyle dile getirir:

این سخن در سینه دخل مغز هاست

در خموشی مغز جان را صد نَماست (Mevlânâ, 2007, V/1175).

“Gönüldeki bu söz, özlerin ürünüdür. Can özü, susmakla yüzlerce kez gelişip serpilir.” (Mevlânâ, 2012, V/1174).

Burada sessizlik, kalbin meyve vereceği verimli bir toprak gibi düşünülür; içsel olgunlaşmanın kaynağı olarak resmedilir.

Son olarak Mevlânâ, hakikate yolculukta bazen sözün, bazen sessizliğin, bazen de sezginin rehber olacağını söyler:

گه به گفت و گه به خاموشی و گه

بوی کردن گیر هر سو بوی شه. (Mevlânâ, 2007, III/981).

“Bazen konuşup bazen susarak, bazen de koklayarak her yerde şahın kokusunu al.” (Mevlânâ, 2015, III/980).

Bu beyit, hakikate ulaşmada tek bir yol olmadığını; söz, sessizlik ve sezginin birlikte bir bütünlük oluşturduğunu ifade eder.

Velhasıl, Mevlânâ'ya göre sessizlik, hem hakikatin yüceliğini koruyan bir perde, hem de kalbi kemale erdiren bir gıdadır. Hakikat karşısında susmak, acizlik değil; derin idrak ve teslimiyetin ifadesidir.

4.5. Sessizlikte Fânîlik ve Sembolizm

Mevlânâ'ya göre sessizlik, yalnızca bireysel olgunluğun değil; aynı zamanda ölüm tecrübesine hazırlığın da bir alanıdır. Mezarlık, “sessiz konuşanların” mekânı olarak, sözsüz bir dersle insana fânîliğin hakikatini öğretir. Dışarıdan bakıldığında sıradan bir sükût gibi görünen bu hâl, aslında kalplere konuşan en derin vaazdır. Ölümü hatırlatan sessizlik, insanı gafletten uyandırır, kalbin pasını giderir ve manevî berraklığa ulaştırır. Böylece sessizlik, ölümü hatırlamanın en yalın dili; ölümü hatırlamak ise hayatın hakikatine açılan bir kapı hâline gelir (Karaköse, 2015).

Sessizlik âlemi aynı zamanda ebediyetin kapısıdır. Ona ünsiyet kazanan kişi, fani gürültüden kurtulur ve kalbinde hakikate açılan bir derinlik bulur. Bununla birlikte Mevlânâ'nın düşüncesinde sessizlik, yalnızca sözün yokluğu değil, varlığın özüne açılan sembolik bir dildir. Söz bir ırmak gibi sınırlı ve yüzeysel akar; hakikat ise uçsuz bucaksız bir denizdir, derinliğiyle insanı içine çeker. Bu denizi berraklığıyla görebilmek için insan kalbini ayna gibi saf ve lekesiz kılmalıdır ve bu safiyetin yolu sessizlikten geçer (Karaismailoğlu, 2017).

Mevlânâ bu hakikati şu beyitte dile getirir:

رَو به گورستان دمی خامش نشین

آن خموشان سخن گو را ببین. (Mevlânâ, 2007, III/4762).

“Mezarlığa gidip bir an sessiz otur da suskun konuşmacıları gör.” (Mevlânâ, 2012, III/4755).

Bu beyit, mezarlığın sessizliğiyle insana ölümün ve fânîliğin hakikatini hatırlatan bir ders olduğunu ortaya koyar.

Sessizlik, aynı zamanda kulun Hak karşısında hâlini bilmesinin bir işaretidir:

چونکہ عاشق اوست تو خاموش باش

(Mevlânâ, 2007, I/1742). او جو گوشت می‌کشد تو گوش باش

“Mademki âşık odur, sen sus. Kulağını o çektiğine göre, sen kulak kesil.” (Mevlânâ, 2015, I/1742).

Burada sessizlik, kulun aşk ve teslimiyet hâlini ifade eder. Susmak, Hakk’ın hitabını işitmeye hazır olmaktır.

Sessizlik âlemiyle ünsiyet kurmanın kaybını ise Mevlânâ şöyle dile getirir:

عالم خاموشی آید پیش بیست

(Mevlânâ, 2007, VI/1286). وای آنکه در درون انسایش نیست

“Suskunluk âlemi çıkagelir; vay o kimsenin hâline ki onunla ünsiyeti yoktur!” (Mevlânâ 2015, VI/1287).

Bu beyit, sessizlikle bağ kuramayanın hakikate yabancı kaldığını, iç dünyasını boş tartışmalarla tükettiğini gösterir.

Sessizliği hakikatin derinliğine açılan bir deniz olarak tasvir eden Mevlânâ şunları söyler:

خامشی بحر است و گفتن همچو جو

(Mevlânâ, 2007, IV/2061). بحر می‌جوید ترا جو را مجو

“Suskunluk denizdir, söylemek ırmak gibidir; deniz seni arıyor, sen ırmağı arama.” (Mevlânâ 2012, IV/2056).

Burada sözün sınırlılığına karşılık sessizliğin enginliği anlatılır. Irmak küçük ve sınırlı iken, deniz sonsuzdur. Hakikate açılan kapı, suskunluğun denizidir.

Son olarak Mevlânâ, sözün çoğu zaman yalnızca bir yankıdan ibaret olduğunu belirtir:

کوہ را گفتار کی باشد ز خود

(Mevlânâ, 2007, VI/4658). عکس غیر است آن صدا ای مُعتمد

“Dağın konuşması kendinden değildir; o sadece bir yankıdır.” (Mevlânâ, 2015, VI/4660).

Bu beyit, sözün kendi başına hakikati taşımadığını; ancak hakikatin bir yankısı olabileceğini hatırlatır. Sessizlik ise yankının ötesine geçip kaynağa yaklaşmanın yoludur.

Kısacası, Mevlânâ’ya göre sessizlik, hem fâniliği hatırlatan bir ders, hem de hakikate açılan bir semboldür. Sessizlik insanı arındırır, kalbi derinleştirir ve kelimelerin ötesinde ebediyetin kapısını aralar.

4.6. Sessizliğin Günümüz İçin Anlamı

Modern dünyanın en büyük sorunlarından biri, bitmek bilmeyen gürültü ve laf kalabalığıdır. Her an yeni sesler, görüntüler, bilgiler ve mesajlarla kuşatılan insan, çoğu zaman

kendi iç sesini işitemez hâle gelmektedir. Hakikatin derin çağrısı ise, bu gürültü seli içinde kolayca kaybolur. İşte bu noktada Mevlânâ'nın sessizliğe yaptığı çağrı, bugünün insanı için büyük bir değer taşır.

Sessizlik, yalnızca söz söylemeyi bırakmak değildir; kalbin dinginleşmesi, zihnin berraklaşması ve ruhun kendine dönmesi demektir. İnsan, sessizlik anlarında kendi özünü duyar, kalbinde saklı olan hakikati fark eder. Susmak, nefsin taşkınlığını dizginleyen, insanı dengeye ve huzura taşıyan bir terbiyedir.

رختها را سوی خاموشی کشان

(Mevlânâ, 2007, VI/1595). چون نشان جویی مکن خود را نشان

“Pılını pırtını suskunluğa doğru çek; bir nişan arıyorsan kendini nişan et.” (Mevlânâ, 2015, VI/1593)

Bu beyitte Mevlânâ, modern insanın en büyük yanılgısına “dışarıda anlam arama” eğilimine cevap verir. Ruhun evi sessizliktir; dış âlemin gösterişine dalan insan, kendi özünü unuttur. Beyitteki “pılını pırtını suskunluğa çekmek” ifadesi, hem dünyevî meşguliyetlerden uzaklaşmayı hem de içe yönelişi temsil eder. Kendisini dış dünyada görünür kılmaya çalışan insan, hakikatte kendi varlığının gürültüsünü artırır. Oysa Mevlânâ, sessizliği bir geri çekiliş değil, özün tecelli ettiği bir sahne olarak görür: Kendini görünür kılmaya çalışma; çünkü hakikat, görünmezlikte parıldar.

Günümüzde sessizlik aynı zamanda bir dirençtir. Tüketim, hız ve gösteriş üzerine kurulu bir çağda, bilinçli bir suskunluk insanın kendini koruması, özünü muhafaza etmesi ve hakikati duyması için bir sığınaktır. Sessizlik, bireysel huzurun anahtarı olduğu kadar toplumsal barışın da temelidir. Zira çok söz ayrılığı besler, sessizlik ise düşünmeyi, anlamayı ve empatiyi derinleştirir.

یا چو احوال این دوی را نوش کن

(Mevlânâ, 2007, VI/2035) یا دهان بر دوز و خوش خاموش کن

“Ya şaşı gibi bu ikiliği tat ya da ağzını dikip güzelce sus.” (Mevlânâ, 2015, VI/2034).

Bu beyitte Mevlânâ, “düalitenin” yani ikiye bölünmüş bilincin acısını dile getirir. Modern insan da tıpkı “şaşı göz” gibi bir gözüyle dünyaya, bir gözüyle hakikate bakar; ne bütünü görür ne de dinginliği bulur. Mevlânâ'nın öğüdü nettir: Bu ikilikten kurtulmanın yolu sessizliktir. Susmak burada pasif bir duruş değil, varoluşsal bir bütünlüğe dönüştür. “Ağzını dikmek”, geçici gürültülere kapanmak; “güzelce susmak” ise Hakk’ın kelamına yer açmaktır.

Toparlarsak, Mevlânâ'nın çağrısı, günümüz insanına da yöneliktir: Sessizlik, geri çekiliş değil, içsel bir uyanıştır. Gürültünün ortasında susabilen kişi, hakikati işitir; kendi kalbine ve Hakk’ın sesine kulak verebilir.

چونکه عاشق اوست تو خاموش باش

(Mevlânâ, 2007, I/1742). او چو گوشت می‌کشد تو گوش باش

“Mademki âşık odur, sen sus. Mademki kulağını o çekiyor, sen kulak kesil.” (Mevlânâ, 2012, I/1740).

Bu beyitte Mevlânâ, sessizliği aşkın en saf hâli olarak yorumlar. Hakikî âşık konuşmaz; çünkü kelam, ayrılığın nişanesidir. Hakikî vuslat, sessizlikte gerçekleşir. “O seni kulağından çekiyor” ifadesi, insanın kalbine dokunan ilâhî çağrısı sembolize eder. Aşkla dinleyen kalp, kelimelerin ötesine geçer. Günümüz insanı da Mevlânâ’nın bu çağrısında, içsel huzura giden yolu bulabilir: Sözleri sustur, duymaya başla; çünkü hakikat artık kulağına değil, kalbine fısıldar.

Sessizlik, Mevlânâ’da bir inziva değil, bir irfan eylemidir. Gürültüyle dolu modern dünyada sessizlik, hem ruhu koruyan bir kalkan hem de hakikate açılan bir kapıdır. Sessizliği öğrenen insan, yalnız kalmaz; aksine Hakk’ın sonsuz sohbetine dâhil olur.

5. SÖZ VE SESSİZLİK DENGESİ

5.1. İki Yolun Birlikteliği

Mevlânâ’ya göre hakikate ulaşmak, yalnızca sözle ya da yalnızca sessizlikle mümkün değildir. Bu iki yol, insanın hâline ve zamanın gereğine göre birbirini tamamlar. Söz, muhatabın gönlünü aydınlatan bir ışık, kalplere tesir eden bir nefes olabilir; ancak her söz her gönle uygun değildir. Yanlış kişiye, yanlış zamanda söylenen söz, fayda yerine zarar getirebilir. Bu nedenle Mevlânâ, sözün değerini yalnızca içeriğinde değil; zaman, mekân ve muhatabın hazır oluşunda arar.

Sessizlik ise hakikatin doğrudan tecrübe edildiği, sırların saklandığı ve korunduğu bir alandır. Bazı hakikatler vardır ki dile geldiğinde küçülür; onları en doğru biçimde muhafaza eden şey sessizliktir. Susmak, çoğu zaman hakikati koruyan en güvenli perdedir.

Mevlânâ’ya göre insanın olgunluğu, hangi durumda konuşacağını, hangi durumda susacağını bilmesinde gizlidir. İlâhî kelâm konuştuğunda kulun görevi susmaktır; çünkü en büyük edep, Hakk’ın sözünü dinleyebilmek için kendi sesini kısımdır. Bu denge kurulduğunda söz de sessizlik de insanı hakikate taşır.

Netice itibarıyla, Mevlânâ, sözü ve sessizliği birbirine rakip değil, tamamlayıcı görür. Konuşmak da susmak da yerinde ve ölçülü olduğunda insanı olgunlaştırır. Hakikatin yolcusu, bazen sözle aydınlanır, bazen sessizlikle derinleşir; asıl kemal ise bu iki yolu birlikte yürüme bilincinde yatar.

5.2. Dengeli Konuşmanın Önemi

Mevlânâ’ya göre söz, hem diriltici hem de yıkıcı bir kudrete sahiptir. Bir kelime, ölü kalpleri diriltebilir, umudu tükenmiş bir topluluğu yeniden ayağa kaldırabilir (Fürüzanfer, 1997). Fakat aynı söz, yanlış kişiye söylendiğinde veya vakitsiz dile getirildiğinde fitneye, kırgınlığa ve yıkıma yol açabilir. Bu sebeple söz, yalnızca içeriğiyle değil, aynı zamanda zamanı ve üslubuyla da değerlendirilmelidir.

Hakikati aktarmak isteyen kişinin, sözün muhatabını, söyleyiş biçimini ve doğru zamanı gözetmesi gerekir. Aksi hâlde en doğru söz bile yanlış anlaşılabilir ya da fayda yerine zarar doğurabilir. Mevlânâ'nın işaret ettiği bu ölçü, sözün hakikati yansıtabilmesi için en önemli şarttır.

Dengeli konuşma, yalnızca bireysel erdem değil, toplumsal barışın da temelidir. İnsanlar arasında güveni pekiştiren, kalpleri birbirine yaklaştıran şey, hikmetle söylenen sözdür. Buna karşılık ölçsüz ve kaba söz, en sağlam ilişkileri bile zedeler.

Özet olarak, Mevlânâ'nın öğüdü açıktır: İnsan, sözüne dikkat etmeli, konuşurken hem muhatabını hem zamanı hem de üslubu gözetmelidir. Zira bazen bir cümle, bahar gibi canlandırıcı olurken; bazen de yangın gibi yıkıcı olabilir. Dengeli konuşmak, sözün hakikate hizmet etmesini sağlayan en temel edeptir.

5.3. Söz ve Sessizliğin Manevî Boyutu

Mevlânâ'ya göre söz ve sessizlik, insanın manevî yolculuğunda birbirini tamamlayan iki temel işlev görür. Söz, dış dünyayı inşa eden, toplumu bir arada tutan ve hakikati muhataba ulaştıran bir köprüdür. Hikmetle söylenen kelâm, kalbi su gibi serinletir, gönülleri birleştirir ve diriltici bir nefes gibi insana hayat verir. Fakat özden kopmuş, aceleyle ve ölçsüz sarf edilen söz, ruhu kurutur; toplumsal düzeyde ayrılık, fitne ve güvensizlik doğurur.

Sessizlik ise iç dünyanın terbiyesidir. İnsan, sükût sayesinde nefsin dağınıklığından korunur, kalbini toparlar ve derinleşir. Konuşma, dışa açılan bir köprü iken sessizlik, içe doğru bir yolculuktur. Sessizlik, insana kendi özünü dinlemeyi, kalbin hakikate açılan kapısını fark etmeyi öğretir.

Mevlânâ'nın bakışında bu iki hâl birbirini dışlamaz; tam tersine birlikte olgunlaştırır. Söz, doğru zamanda söylendiğinde toplumu aydınlatır; sessizlik ise kalbi olgunlaştırarak hakikate hazırlık sağlar. Sabırla birleşen sükût, ilâhî rahmeti celbeder; insanın kalbini arındırır ve Hak ile bağımlı güçlendirir.

Nihayetinde, söz ve sessizlik, Mevlânâ'nın öğretisinde bir bütünün iki yüzüdür. Konuşmak hakikati paylaşmanın, sessizlik ise hakikati içselleştirmenin yoludur. İnsan bu iki yolu birlikte yürüdüğünde hem dış dünyada barışı ve birlikteliği kurar, hem de iç dünyasında derin bir manevî olgunluğa erişir.

5.4. Günümüz İçin Mevlânâ'nın Dersi

Modern çağ, bilgi ve iletişim bolluğu içinde insanın kendi sesini kaybettiği bir dönemdir. Teknoloji, kelimeleri çoğaltmış ama anlamı seyrekletmiştir. Her an akıp giden mesajlar, sesler ve imgeler içinde insanın kalbi yorulmakta, kelimeler anlam taşımaktan çok gürültü üretmektedir. Bu çağda söz artmış, ama hikmet azalmıştır.

Mevlânâ'nın çağrısı, bu gürültü içinde yeniden dengeyi bulmaktır. O, insana sözü ve sessizliği bir terazinin iki kefesi gibi öğretir: Gereksiz söz insanı dağıtır, bilinçli suskunluk ise toplar. Sükût, kalbi temizleyen bir durulma hâlidir; söz ise arınmış bir kalpten doğduğunda

rahmet olur. Böylece insan, ne kelimelerin kölesi olur ne de sessizliğin edilgenliğine düşer; ikisini de irfanla dengeleyen bir olgunluk kazanır.

Bu denge, sadece bireysel değil, toplumsal bir çağrıdır. Hakikatten uzak söz, toplumu gürültüye boğar; içi boş suskunluk ise ihmalkârlığa yol açar. Mevlânâ'ya göre önemli olan, sözün hakikati yansıtması, sessizliğin ise o hakikate kapı aralmasıdır. Söz, gönüller arasında köprü; sessizlik, o köprüden geçmeye hazırlıktır.

Bugünün insanı için bu öğüt, hem sade hem derindir: Sözü az ama öz kılmak, sessizliği edilgenlik değil idrak saymak. Çünkü ancak bu denge kurulduğunda kalp huzuru, dil hikmeti ve toplum barışı yeniden tesis edilir. Halk arasında “Söz gümüşse, sükût altındır” denir; Mevlânâ'nın öğretisi bu sözün özünü derinleştirir. Çünkü ona göre asıl olgunluk, ne zaman konuşacağını ve ne zaman susacağını bilmektir. Hakikat, işte bu iki hâlin dengesinde saklıdır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî adlı eserinde yer alan “söz” ve “sessizlik” kavramlarını, insanın hakikat yolculuğundaki eğitsel ve manevî işlevleri bakımından incelemiştir. Araştırmanın çıkış noktası, Mevlânâ'nın bu iki kavramı birbirine zıt kutuplar olarak değil, aynı hakikatin farklı yüzleri olarak ele almasıdır. Bu bağlamda araştırma sorusu, “Mevlânâ'ya göre söz ve sessizlik insanın manevî tekâmülünde nasıl bir denge kurar ve bu denge günümüz insanı için ne ifade eder?” biçiminde özetlenebilir.

Mesnevî, insanın söz aracılığıyla dış dünyayı inşa ederken, sessizlik aracılığıyla iç dünyasını terbiye ettiğini öğretir. Söz, hakikati ifade eden bir köprü; sessizlik ise hakikati duymanın, anlamının ve yaşamının bir kapısıdır. Bu iki boyut, Mevlânâ'nın düşünce sisteminde hem bilişsel hem ahlâkî bir denge oluşturur. Söz, doğru kaynaktan doğduğu ve hikmetle söylendiği sürece bir diriliş vesilesidir; sessizlik ise bu dirilişin içsel boyutudur.

Araştırmanın bulguları göstermiştir ki Mevlânâ'ya göre sözün değeri, kaynağının saflığıyla ölçülür. Kalpten gelen söz canlıdır, gönülleri birleştirir ve insanı hakikate yaklaştırır. Nefisten gelen söz ise ayrılık, fitne ve kaosa yol açar. Sessizlik ise bu olumsuzluklara karşı bir korunma hâlidir; insanı dilin israfından, anlamın kirlenmesinden ve benliğin taşkınlığından muhafaza eder. Böylece sükût, hem nefsi terbiye eden bir sabır pratiği hem de hakikate hürmetin bir ifadesidir.

Bu çalışmanın diğer araştırmalardan farkı, söz ve sessizlik kavramlarını birbirinden bağımsız değil, karşılıklı bir etkileşim içinde ele almasıdır. Literatürde çoğu inceleme ya “sözün gücü”nü ya da “sükûtun hikmeti”ni öne çıkarırken, bu makale iki kavramı dinamik bir denge modeli olarak yorumlamıştır. Mevlânâ'nın düşüncesinde söz ve sessizlik, insanın olgunlaşma sürecinde birbirini tamamlayan iki mertebedir: biri hakikati dile getirir, diğeri onu kalpte derinleştirir.

Elde edilen sonuçlar, modern çağ açısından da dikkat çekici yansımalar taşımaktadır. Günümüz insanı, sürekli bilgi ve ses bombardımanı altında yaşarken, anlamın derinliğini

kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu ortamda Mevlânâ'nın çağrısı, yalnızca geçmişe değil, bugüne de yöneliktir: Hakikati duymak isteyen, susmayı öğrenmelidir. Bilinçli bir sessizlik, insanı özüne döndürür; ölçülü bir söz, topluma huzur getirir. Bu iki denge, hem bireysel dinginlik hem de toplumsal barış için vazgeçilmezdir.

Sonuç olarak, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde söz ve sessizlik, ardışık iki eğitim basamağı olarak insanı kemale taşır. Çalışmanın ulaştığı senteze göre:

Söz, hakikate bağlılık, zaman-zemin-muhatap uyumu ve veciz ifade ilkeleriyle anlam kazanır.

Sükût ise edep, iç terbiyeyi derinleştirme ve hakikate hürmet ölçüleriyle kemale ulaşır.

Bu altı ölçü, hem bireyin içsel dünyasında hem de toplumun dilinde bir ahenk tesis eder. Mevlânâ'ya göre olgunluk, “ne zaman konuşacağını, ne zaman susacağını bilmek”tir. Çünkü kelâm, ancak sessizlikle dengelendiğinde anlamını bulur.

Bu sonuçlar ışığında, gelecekte yapılacak araştırmaların Mesnevî'deki söz ve sessizlik dengesini, Mevlevî pratiklerle (sema, zikir, çile) ilişkilendirerek daha geniş bir tasavvufî bağlamda incelemesi önerilir. Zira Mevlânâ'nın çağrısı yalnızca bir söylem değil, bir yaşama biçimidir: az söz, derin anlam; az ses, çok idrak.

Yazarlık Katkısı

Araştırma tek yazarlı olarak çıkar çatışmasından uzak bir şekilde yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Ateş, Ahmed. "Mesnevî." *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 8, 127–133. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1979.
- Ceyhan, Semih. "Mesnevî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 29, 325–334. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Coşguner, Fahrettin. "Mesnevî'de Nefis Kavramı." *Uluslararası Türk Tasavvuf Kültürü ve Mevlânâ Sempozyumu*, Manisa, 2007.
- Çetin, Hacer. "Mevlânâ'da Öne Çıkan Bazı Ahlâkî Değerlerin ve Kusurların İşleniş ve Eğitim Açısından Tahlili." *Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/2 (Aralık 2020), 68–82.
- Fürûzanfer, Bedüzzamân. *Mevlânâ Celâleddîn*. çev. F. N. Uzluk. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Karaköse, Şaban. *Mevlânâ'dan Düşündürten Hikâyeler*. İstanbul: Yediveren Yayınları, 2015.
- Karaismailoğlu, Adnan. *Mesnevî Gül Bahçesi (Mesnevî'den Seçmeler)*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.
- Karaismailoğlu, Adnan. *Mevlânâ ve Mesnevî*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.
- Karaismailoğlu, Adnan. *Mevlânâ: Mesnevî'den Seçmeler*. 6. bs. Ankara: Akçağ Yayınları, 2017.
- Karaismailoğlu, Adnan. *Mevlânâ'nın Gözüyle İnsan ve Toplum*. Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 3. bs. Ankara: Akçağ Yayınları, 2021.
- Karaismailoğlu, Adnan. *Vatan Etmek*. 1. bs. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Kardeş, Seyhan. *Sürûrî'nin Mesnevî Şerhi (I. Cilt)*. Doktora tezi, Kırıkkale Üniversitesi – Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Ortak Doktora), Kırıkkale, 2022a.
- Kardeş, Seyhan. "Sürûrî'nin Mesnevî Şerhinin Müellif Nüshaları." *Külliyat: Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 17 (Ağustos 2022), 135–146. 2022b.
- Mevlânâ. *Mesnevî*. çev. Adnan Karaismailoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî*. haz. Adnan Karaismailoğlu ve Derya Örs. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî*. çev. Firdevs Tunalı. Ankara: Panama Yayıncılık, 2013.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî*. çev. Hicabi Kırilangıç ve Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî*. terc. ve şerh Tâhirü'l-Mevlevî; ed. Abdurrahman Mihçioğlu. İstanbul: Şamil Yayınevi, 2022.
- Mustafa Râsim Efendi. *Tasavvuf Sözlüğü*. haz. İhsan Kara. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. 26. bs. İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.
- Seccâdî, Seyyid Cafer. *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*. çev. Hakkı Uygur, yay. haz. Hüseyin Kader. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.
- Yaman, Erdal. "İnsanın Anlam Arayışı ve İletişimde Sözlerin Duygu Değeri." *Türk Dili* 69/823 (2020), 24–29.
- Zemânî, Kerîm. *Şerh-i Câmi'-i Mesnevî-i Ma'nevî*. Cilt I–VII. Tahran: İntişârât-ı Ettelâ'ât, 1395 hş.